
«ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА». ЖИВИЙ ДУХ СПІЛКУВАННЯ

К. Зборовська (укладач)¹, К. Сігов, Н. Вяткіна,
В. Малахов, Ю. Іщенко, В. Паніотто, М. Чурилов, Є. Головаха

Коли йдеться про багатолітню історію Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, неможливо не сказати про видання цього Інституту — нашу «Філософську думку», яка впродовж десятиліть змінювала філософський ландшафт нашої країни. У цьому невеликому матеріалі я вирішила приділити увагу свідченням про дуже цікавий і неймовірно насичений період життя як журналу, так і нашої країни — період 80-х та 90-х років, коли все перебувало у процесі відродження, коли мрії сягали небувалих вершин, а всі нечувані доти проекти здавалися цілком здійсненними. Саме в той час журнал дістав назву «Філософська і соціологічна думка», що відображало залученість журналу як до важливих соціологічних розвідок, які набирали обертів в Інституті соціології НАН України, так і до соціального життя країни, в якому представники редакції та автори журналу брали активну участь. Саме ці люди створювали видавництва, університети, засновували політичні гуртки, робили перші переклади і класичних, і сучасних всесвітньовідомих філософів та налагоджували зв'язки з діаспорою. Саме ці автори обстоювали гідність української філософської і соціологічної думки, виводячи її на міжнародний рівень, і їхнім здобуткам ми завдячуємо тим, що «Філософська думка» має міцний фундамент для подальшого зростання та освоєння нових горизонтів співпраці.

Я поставила одне питання «Чим для Вас була «Філософська думка» в 1990-ті роки?» Костянтину Сігову, Наталії Вяткіній, Віктору Малахову, Юрію Іщенку, Володимирі Паніотто, Миколі Чурилову та Євгену Головасі, які мали колись й досі мають вагоме значення для журналу «Філософська думка». Отримавши дуже різні відповіді, відмінні за насиченістю та емоційністю спогади, я не могла не помітити одну наскрізну думку, яка проступала крізь усі оповіді, крізь кожен рядок: «Філософська думка» стала тим осердям, яке об'єднало навколо себе напрочуд діяльних та натхненних людей, журнал подарував їм «розкіш спілкування», що надавало сил у боротьбі за нове і свобідне майбутнє нашої країни й зокрема нашої філософської спільноти. Оця можливість побачити в Іншому, який може мати відмінні погляди, цілі, ба навіть цінності, не ворога, а співрозмовника, а можливо, і друга —

¹ Ксенія Зборовська — кандидатка філософських наук, відповідальна секретарка журналу «Філософська думка» Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

це та риса діалогічності, яка й дотепер є неймовірно цінною для «Філософської думки». Тому я рада представити читачам багатоголосся спогадів про журнал, які сплітаються в єдину історію — історію, яку ми й досі пишемо, історію становлення філософської думки в Україні.

Ксенія Зборовська

Костянтин СІГОВ — український філософ і громадський діяч, кандидат філософських наук, директор Центру Європейських гуманітарних досліджень Національного університету «Києво-Могилянська академія» та науково-видавничого об'єднання «Дух і літера», Консультант Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, головний редактор часопису «Дух і літера», член редакційної ради журналу «Філософська думка» у 90-ті роки

Етос інтелектуальної співпраці: коло «Думки» та «Дух і літера»

Мирослав Володимирович Попович запросив мене увійти до новоствореної редакційної ради журналу «Філософська і соціологічна думка» наприкінці 1988 року. Кожна особа нової ради журналу часів перебудови мала шанс збагачувати «Думку» і відкривати разом з М.В. Поповичем: «Весь тягар традицій, вся складна тканина соціальних зв'язків, вся духовна культура, як у краплі води, віддзеркалюються в ставленні людини до себе, до своєї та до чужої спільнот. Тут визначаються межі свободи і незалежності Я, критичності та некритичності особи щодо пануючих в її середовищі норм і уявлень. Зрозумівши, як у даній спільноті структуровані особистість і пануючі норми, ми можемо зрозуміти всі інші особливості її культури».

Склад редакційної ради журналу «Філософська і соціологічна думка»:

Н.Б. Вяткіна, Б.В. Клименко, В.І. Крюков, В.С. Лісовий, Н.В. Паніна, К.Б. Сігов, В.Л. Скуратівський, Л.К. Фінберг, О.К. Шевченко, Д.Б. Яневський.

Головний редактор журналу Юрій Дмитрович Прилюк надихав нас довірою і сміливо делегував нам *cart blanche* для розширення кола авторів, тем, рубрик і напрямів.

Потужний соціологічний напрям публікацій журналу створили Євген Іванович Головаха, Валерій Євгенович Хмелько, Ірина Ериківна Бекешкіна, Володимир Ілліч Паніюто.

У 1987—1991 роки я мав честь працювати у відділі Мирослава Володимировича Поповича і писати дисертацію під керівництвом Сергія Борисовича Кримського. Вони доручили мені бути вченим секретарем філософського товариства України. Творчі осередки з усіх регіонів України через лабораторію «Думки» відкривали одне одного і залучали ширші верстви читачів до інтелектуальної комунікації.

Дух, у якому це відбувалось, у передмові до книги Мирослава Поповича «Філософія свободи» точно описує Наталія Вяткіна: «Кажуть, що стиль — це людина. Інтелектуальний блиск, доброзичливість, усміхнене обличчя. Він ніби навмисне з'явився нам у цій країні з тим, щоб ми побачили, що

українці можуть бути носіями не лише жвавого розуму й артистизму, але й вишуканого смаку й порядності, щоб ми були кращої думки про самих себе. Гадаю, що саме до спілкування з Мирославом Поповичем має стосунок вираз — “розкіш спілкування”» (с. 7—8).

Цією розкішною спілкування наповнювали нас обговорення свіжих текстів для «Думки».

Дружня атмосфера редакційної ради (вільної від інерції офіційних обмежень) змінювала, глибоко трансформувала головний філософський і соціологічний журнал України. Команда «Думки» енергійно і рішуче поставила хрест на мертвій букві радянської моделі «буржуазної філософії Запада». Живий дух спілкування з сучасними видатними мислителями Європи й Америки звільняв і докорінно змінював філософський ландшафт нашої країни.

Брати участь у динаміці «нової хвилі» було дуже креативно з Парижу, куди мене запросили в Лабораторію Клода Леві-Строса в Collège de France навесні 1991 року на 9-місячне стажування. Далі три роки я викладав філософську антропологію у Вищій школі соціальних наук (EHESS) і там на спільних семінарах запрошував давати тексти в «Думку» всесвітньо відомих філософів в широкому діапазоні: від Поля Рикера, Еманюеля Левінаса і Жака Деріда до П'єра Бурдьє, П'єра Вернана і Венсана Декомба. Перелік текстів, які я пересилав із Парижу з дозволами на публікацію від авторів до головного редактора Юрія Прилюка, міг би зайняти багато сторінок. Публікації перших українських перекладів готували ґрунт для запрошення до Києва, наприклад, Поля Рикера у вересні 1993. Поль Рикер відкрив навчальний рік Києво-Могилянської академії блискучою лекцією і провів надзвичайно цікавий семінар в Інституті філософії АН України. Андре Глюксман і Марк Оже, П'єр Аснер і Антуан Аржаковський проводили незабутні семінари з колегами в Києві і зустрічались з тими, кого можна назвати креативним колом «Думки».

По слідах журнальних публікацій ми замахнулись на переклади цілих книг. Постала потреба створення видавництва, яке з українського боку почало розвивати партнерську співпрацю з ключовими інтелектуальними видавництвами Франції та інших країн Європи. В Парижі автентичну солідарність із нами я знайшов в редакції відомого філософського журналу «Esprit» («дух» і водночас «думка» французькою). Поль Рикер, ключовий автор цього журналу, познайомив мене з головним редактором — Олів'є Монженом. З ними я повів мову про «Думку» і нове київське видавництво. Гіпотеза назви — «Дух і літера» — дуже їм сподобалась. Поль Рикер навіть уточнив: з «літерою» і «дух» лунає краще — не тільки Esprit, а L'Esprit et la lettre. В іншій спосіб підтримав таку пропозицію Мирослав Попович: добре єднати науки про Дух (філософія, історія, культурологія) з науками про літери або знаки (семіотика, лінгвістика, etc.). Смисловий зв'язок «Думки» з контекстом розвитку «Духу і літери» є дуже плідним від початку і до нещодавнього номінування вручення низки премій імені М.В. Поповича, С.Б. Кримського, Н.В. Паніної і Ю.Д. Прилюка авторам дружнього видавництва.

«Дух і літера» з 1992 року було першим видавництвом України, яке почало співпрацювати з Посольством Франції в Україні, Французьким Інститутом в Києві та іншими європейськими інституціями. Під час зустрічі в Міністерстві закордонних справ у Парижі мене запитав гуру культурної політики Ів Мабен, як назвати програму підтримки перекладів книг. Я запропонував назвати її «Сковорода». Пояснив, що Сковорода перекладав Цицерона та інших класичних авторів. Важливі розділи з книг, які ми перекладали українською, спочатку з'являлися на сторінках «Думки» і розширювали коло закордонних авторів та контактів.

В стислому тексті не перелічити всі нитки, якими створювалася тканина і мережа співпраці. Наприклад, я підписав контракт на авторські права на український переклад книги Андре Глюксмана «Одинадцята заповідь» з видавництвом «Фаяр» у Парижі. Дім наук про людину (Maison des sciences de l'homme) на моє прохання допоміг своєю стипендією запросити в Париж Олексія Шевченка (також члена Редакційної ради «Думки»), і Олексій здійснив цей переклад. Подібні стипендії в Парижі отримали Мирослав Попович, Валентин Омелянчик, Сергій Йосипенко, Тетяна Голіченко, Андрій Васильченко, Леонід Фінберг, Микола Рябчук, Олексій Толочко, Володимир Єрмоленко та інші науковці. Кожен у свій спосіб вводив в інтелектуальну культуру України плідні ідеї і тексти наших західних колег.

Нове та унікальне поле для масштабної співпраці відкрила участь у створенні «Європейського словника філософій» під редакцією Барбари Касен. Коло авторів «Думки» через проєкт Словника увійшло в контакт з великою міжнародною спільнотою, яка налічує більше ніж 150 філософів Європи. З 1993 року системна співпраця і осмислення «неперекладних понять» принесли нову якість перекладам засадничих текстів від Декарта, Паскаля, Монтеня, Русо до М. Еліаде і Ч. Тейлора, які здійснили Олег Хома і Олексій Панич.

Що об'єднує авторів «Думки» та «Духу і літери»? Можна перефразувати Чеслава Мілоша, що всі вони — громадяни «іншої Європи». Хоч би з якої країни були ці автори, вони так чи інакше розуміють, що умовно «перша хвиля» Європи після Другої світової війни і побудови Західної Європи — це відштовхування від жахливого досвіду цієї війни. Те, що ми робимо, — це «наступна хвиля» відштовхування вже від досвіду Холодної війни і подолання травм глибоко роз'єданого континенту.

Не тільки на Сході Європи існує «інша» Європа, але й на Заході. Європа, яка сьогодні, може, і не демонструє свій мейнстрим, але дає сподівання на взаєморозуміння і діалог із нашим досвідом на значно кращому рівні — тобто можливість після дещо оптимістичної зустрічі початку 90-х років перейти до осмислення складних розбіжностей, травм тощо. «Драгомани-перекладачі» в глибокому сенсі такого *métier* потрібні для «пропрацювання минулого» (англ. Working Through the Past, нім. Vergangenheitsbewältigung у розумінні Т. Адорно). На Заході є чимало справжніх науковців, які займаються аналізом

посткомуністичної пам'яті. Одне з важливих завдань нашого кола — віднаходити їх, знайомити з ними читачів, запрошувати їх до України і налагоджувати живий діалог із такими авторами. Яскравий приклад: Карл Шльогель та український переклад з німецької його книги «Український виклик. Відкриття європейської країни».

Для нашого покоління практичним завданням стала тема, про яку багато думав Сергій Борисович Кримський: «питання ставлення до іншого і ліквідація такого явища, як, скажімо, лють правоти. Я не проти правоти, але я проти лютої правоти. Будь-яка лють, навіть якщо на її боці правда, — це порушення прав іншої людини. Тому треба бачити в іншій людині не ворога, а компаньйона. Можливо навіть суперника. Але суперника, який має право на свою діяльність».

Наша редакційна рада 1989—1996 років свідомо працювала для підсилення такого філософського етосу. Перспективу етосу «Думки» влучно окреслив М.В. Попович: «Дбайте про свою гідність... Саме з гідності «можна вивести» хоробрість, совість, чесність. Це захоплива робота для кожного із нас і це те, що може надати сенсу нашому існуванню».

Наталія ВЯТКІНА — кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця відділу логіки та методології науки
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
член редакційної ради журналу «Філософська думка» у 90-ті роки

Новий формат видавничої діяльності в Україні

У своєму інтерв'ю для журналу «Sententiae»¹ Наталія Вяткіна розповідає про те, як відбувалось становлення цілого видавничого комплексу, який очолював Юрій Прилюк: «Удома, на кухні, ми вирішили, що матимемо своє видавництво. Це була мрія: щось хотілося перевидати, щось видати вперше і щось заробляти на цьому для фінансування журналу й газети. Організували перше українське приватне видавництво “Абрис” (1991), серед співзасновників якого був Мирослав Попович. (...) Ми зареєструвалися й почали досить успішно працювати, хоча склад співзасновників змінювався не раз. Поступово журнал, газета “Український оглядач” і Видавництво “Абрис” разом утворили такий собі видавничий комплекс, що навколо нього гуртувалися творчі сили філософів, соціологів і широке коло гуманітаріїв із представниками громадських рухів. Запам'яталися перші збори осередку Народного руху ІФ за участі Василя Лісового та Мирослава Поповича, збори Київської міської організації “Меморіал”, що ми її створили с Юрієм Прилюком для захисту прав і допомоги жертвам сталінських репресій. Перший в Україні Депутатський клуб був створений Прилюком за участі експертної групи при журналі. Газета проіснувала до 1994 року, коли я вже працювала у фонді Відродження, очолюючи програму “Трансформація гуманітарної освіти в Україні”».

¹ Вяткіна, Н., Кхелуфі, А., Мирошник, К., Рева, Н. (2020). «Збережене і втрачене». Спроба спогадів on-line. *Sententiae*, 39(2), 226—240 (<https://doi.org/10.31649/sent39.02.226>).

Цікавим є й опис роботи «Філософської думки» тих часів — як виглядав журнал, які теми порушував, чи містив стандартні рубрики, хто міг подавати статті і чи публікували тексти молодих вчених, аспірантів: «До цього журналу був доступ у всіх. Спочатку статті розглядав відповідний науковий редактор, давав рекомендацію, потім редколегія та редакційна рада. Не було таких тематичних номерів, як тепер, хоча вони мені до вподоби. Але тоді були рубрики. За моєї ініціативи з'явилася мальована рубрика. Художник-карикатурист Анатолій Казанський, з яким нас колись познайомив син Поповича, приходив до редакції й увесь час щось малював. Ми говоримо, а він собі малює. Якось я принесла словничок з етики й запропонувала йому проілюструвати кілька статей, на його вибір. Він упорався, і це було настільки смішно, дотепно, що ми розмістили в журналі маленьку добірку його чорно-білих малюнків».

Такий формат видавничої діяльності був дійсно новим і мав далекоглядні плани, втілення яких мало б впливати і на загальний соціально-політичний стан за часів Незалежності: «1991-го року почав виходити журнал-щоквартальник “Політологічні читання”, заснований Юрієм Прилюком і Богданом Кравченком з Канади, який приїхав до Києва, створив видавництво “Основи”, був членом виконкому МФВ. Таким чином, до оновленої “Філософської і соціологічної думки” додалися “Політологічні читання”. А як не стало Юри, далі всім цим ніхто вже не займався. Соціологічна частина журналу виокремилась у журнал “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” Інституту соціології НАНУ, перше число якого присвячувалося пам'яті Прилюка. А “Філософська думка” знову розпочала свій довгий шлях трансформацій аж до нинішнього свого стану та вигляду. (...) Журнал отримував державне бюджетне фінансування через Інститут філософії, але настільки мізерне, що всі ті інновації, які були нами заплановані, ризикували залишитися на папері. Оплата роботи редакторів, комп'ютерного набору, який тільки розпочинався в редакції журналу (уперше серед академічних видань), послуг друкарні, розповсюдження — усе це державні кошти покрити не могли. Підготовка до друку замовних і комерційних видань через редакцію журналу, а згодом — через “Абрис”, організація міжнародних конференцій на замовлення європейських інститутів, як-от Німецького Інституту виборів (1993), мало на меті фінансово й організаційно підтримувати як газету, так і журнал. “Ноу-хау” було вже створення такого консорціуму (у майбутньому) видань. Для нього планувався будинок на Подолі, під відбудову якого брався кредит у банку. Ми мріяли про цілодобовий книжковий магазин із баром і рестораном, на зразок американського *Greener's Books*, який мене колись вразив у Вашингтоні. Там могли б відбуватися презентації книжок, збиратися друзі за філіжанкою кави. У мансарді планувалося розмістити редакцію моєї газети. Той будинок (відтворений історичний Будиночок Пекаря) і досі існує, але нам він не належить».

Зараз «Філософська думка» зазнала багатьох трансформацій, консорціум видань, на превеликий жаль, так і лишився мрією, та все ж він об'єднує

навколо себе і давніх, і нових авторів, серед яких доробок та внесок Наталії Вяткіної дуже цінний і для редакції, і для наших читачів.

Віктор МАЛАХОВ — доктор філософських наук,
фахівець у галузі етики та філософської антропології

Часопис. Постаті

Дуже хотілося б, скориставшись нагодою, додати до спогадів про улюблений часопис якусь крихту від себе. Та от біда: стільки усього, здається, було пов'язано для мене за сорок з гаком років з «Філософською думкою», а такого ось особливого, з цікавинкою, епізоду, вартого розповіді, на гадку не спадає. Хіба що таке: ото складаємо ми, випускники 1972 року, держіспит з філософії. За екзаменаційним столом — сам Володимир Іларіонович Шинкарук, суворий такий, аж трохи бундючний; між іншим, перший головний редактор незадовго перед тим відродженого українського філософського часопису. Сидить, позирає то на нас, то у вікно на парк Шевченка, де буяє весна... Хтось із нашої групи, бідолаха, відповідає на запитання «Філософські погляди Лесі Українки».

— Ну а яка в неї найвідоміша п'єса? — пита страшний Шинкарук.

— «Лісова... лісова думка...», — белькоче той, хто навпроти сидить...

Відтоді, хоч би які прізвиська вельмиповажного нашого часопису доводилося мені чути — дякувати Богові, вони в нього є, — ота «Лісова думка» міцно сидить у мене в пам'яті і в серці. І місцем своїм поступатися не бажає.

А так, якихось виразних окремих сцен із життя журналу — ні, не пам'ятаю. Пам'ятається загальна атмосфера редакції — вільна, товариська, незмінно у той або інший спосіб співзвучна атмосфері інститутській. Пам'ятаю, як іще в 70 — 80-ті роки ми, тоді ще молоді «автори», полюбляли навідуватися до гостинної редакційної кімнати, пили там чай-каву, розводили теревені, обмінювалися плітками про життя нашої дивовижної спільноти...

Ще запам'яталися деякі постаті «Думки» — прикро мені, що й ці спогади якісь скупі, непевні...

Ось перед очима постає Лариса Малишевська — професійна журналістка, людина письма вочевидь не в першому поколінні, комунікативна, гучна, привітна; її впевнений дзвінкий голос завжди недвозначно засвідчував її присутність в редакції. Ще був у Лариси Георгіївни чималий хист зосереджувати довкола себе дружнє товариство; той, хто потрапляв до редакційної кімнати «Думки» за наявності там пані Лариси, одразу міг відчути, хто є реальною господинею у цьому теплому домі.

Ось Віталій Табачковський. Для мене — і, певен, не тільки — Віталій є людиною інститутською *par excellence*, одним із стовпів інститутської філософської традиції і, якщо завгодно, інститутської ідентичності. Знаю, однак, що неабияку частку своїх сил та енергії (які були далеко не безмежні) Віталій доклав і до журнальної справи. Тож історію «Філософської думки» без його внеску я уявити не можу. Причому, особливість його становища як в Інституті, так і в «Філософській думці» впродовж багатьох років

визначалася клопіткою, не вельми вдячною роллю заступника — заступника завідувача провідного відділу в Інституті, заступника головного редактора в «Думці».

Заступником Віталій, наскільки я розумію, був бездоганним. «Заступаючи» своє начальство у виконанні роботи найбільш важкої й непрезентабельної, він водночас раз у раз винахідливо заступався перед грізним оцим начальством за нас, авторів молодих і необстріляних — і за те йому подяка і шана. Втім, виснажливість обох зазначених функцій не позбавила Віталія ані його легкої вдачі, ані творчої наснаги. Ми з дружиною Тетяною назавжди запам'ятали його як щирого, чуйного друга й глибокого співрозмовника. Остання його книжка, «Полісутнісне homo», написана у передсмертні роки, у вкрай важкому фізичному стані, ще потребує, на мій погляд, глибокого філософського прочитання і адекватного відгуку. На жаль, отримати такий відгук від своїх колег у нашому академічному середовищі щастить, як відомо, не завжди.

А от про редактуру Віталія Табачковського маю сказати, що вона відбила характерні особливості стилю редагування, досить поширеного в 60 — 80-ті роки. З Табачковським-редактором мені довелося мати справу на самому початку моєї інститутської служби. Я мало не впав, коли побачив виплекану свою статтю, безжально почеркану Віталієм. Проте він мене втішив.

— Бачиш, — сказав Табачковський, — головне, це всіх слонів розставити по місцях. А там пиши, що і як розумієш, я ж не проти...

Що це за слони такі, питати було не варто.

Ось Юрій Прилюк — постать для «Філософської думки» парадигмальна. Солідний, огрядний, з очевидною повагою до себе й до репрезентованого ним роду діяльності, Юрій Прилюк заслуговує, безперечно, на спогади тих, хто знав його ближче і краще, ніж я. Але як не згадати цю кремезну, енергійну людину, що здавалося, аж пашіла міццю — і так рано пішла з життя! Ось він неквапом смокче свою товстезну сигару... Ще й досі мимоволі хочеться інколи себе запитати: яка же «Думка» без нього?

Особисто я вдячний Юрієві Прилюку за рішуче розширення жанрового спектру часопису. Раптом на сторінках «Думки» стало можливо друкувати публіцистику, філософсько-художні есеї, ба навіть вірші... Гадаю, що для тодішньої київської, та й загалом української філософської спільноти, трохи вже зашкарублої в традиціях нудного «академічного» письма без огляду на естетичні критерії, це було саме на часі.

Та й узагалі ковток волі, подарований нам тоді Прилюком та його командою, важко, важко забути...

Хотілося б пригадати усіх, усіх!.. І Володимира Жмиря — мужню і віддану людину, перед ким маю невідплатний борг — так і не написану мною статтю «Хлебніков і Україна», про яку ми з ним колись домовлялися. І Володимира Ілліча Куценка — головного редактора «Думки» ще отих самих часів — згадаймо й про нього...

На превеликий жаль, людська пам'ять вразлива. Інколи так прагнеш, так доконечно потрібно тобі пригадати щось важливе, присутнє — а зась! Не пригадується. І часто таке забуття — вже навіки.

Здавалося б, за нинішніх часів справі бодай якоюсь мірою могли б зарадити ресурси електронної пам'яті. Однак в Інтернеті про більшість наших з вами шанованих попередників сьогодні, по правді кажучи, дуже мало чого можна знайти. Або взагалі нічого. Шкода...

...Ось донині працюючий у «Думці» — міцного йому здоров'я на довгі роки! — Слава Недашківський, з його відвертою душею і тонким, артистичним знанням мови; з мого нинішнього далеку як не привітати мені його!

...А ось іще одна постать, без якої не скласти цілісний образ нашого філософського часопису від далеких уже 70-х і аж до нинішнього сьогоднішнього, — тендітна постать відповідального редактора «Філософської думки» Світлани Іващенко. І «старожили» журналу, і автори наймолодшої генерації, сподіваюся, поцінують чудовий редакторський смак Світлани Миколаївни, її приязне ставлення, фантастичну сумлінність. Як на мене, згадати пані Світлану в розмові про «Філософську думку» — це наче підкреслити назву часопису гарним, добре відточеним олівцем...

Нехай і надалі «Думці» щастить на людей талановитих, яскравих, совісних. Годі й казати, наскільки стан і самопочуття часопису є важливими для нас усіх. Ми ж бо, ми усі — як-не-як, спільнота філософська. Така собі дивна філософська спільнота. Тож маємо думати.

Юрій ПЩЕНКО — доктор філософських наук, завідувач відділу «Наукових і освітнянських методологій та практик» Центру гуманітарної освіти НАН України, редактор відділу в часописі «Філософська думка» у 1970—1980-ті роки

Народження в муках філософського дискурсу України (кінець 70-х — початок 80-х років)

Закінчувався 1977 рік — рік прийняття оновленої Конституції СРСР. Я так-сяк, у в'язкій атмосфері застою «розвинутого соціалізму», заробляв на життя на посаді лаборанта в Будинку політосвіти Київських обкому і міськкому Компартії України (куди перейшов з Наукової бібліотеки Академії наук — нині Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського — в надії отримати квартиру), хоча був безпартійним, і вже другий рік навчався в заочній аспірантурі Інституту філософії. Мої обов'язки, крім традиційних, обіймали й допомогу в складанні планів та підбір літератури до курсів діалектичного і історичного матеріалізму та наукового комунізму в системі партійного навчання. І тут, зовсім несподівано, у жовтні місяці мені запропонували посаду редактора відділу в часописі «Філософська думка», як тоді його кваліфікували, — органу Інституту філософії АН УРСР. Пізніше з'ясувалося, що цьому посприяв Іван Михайлович Мусієнко, з яким я корпів над планами, і який перейшов до Будинку після закінчення аспірантури в Інституті філософії та з тією самою надією отримати житло. Пропозиція була подібна ви-

буху, і це справді був вибух — емоцій, думок, сподівань. Адже в Інституті філософії працювало багато моїх однокурсників і товаришів — Євген Андрос, Костя Жоль, Віктор Малахов, Валя Хорошилова, Володя Білодід, і мої добрі знайомі, з якими я потім близько потоваришував і чий тексти згодом редагував — Вітя Андрушко, Володя Звиглянич, Валера Загороднюк, Толя Ішмуратов, Саша Кирилюк, Коля Лук. До того ж, тут плідно працювали такі відомі мені ще з університетських років навчання викладачі, а тепер й знані науковці, як В.І. Шинкарук, М.В. Попович, С.Б. Кримський, М.О. Булатов, В.Г. Табачковський. Отже, піднесення було величезне.

Проте в редакцію я потрапив не відразу. Спочатку довелось місяць відпрацювати — в порядку «шефської допомоги» народному господарству (це стосувалося не тільки науковців, адже за радянських часів була, хто пам'ятає, така «практика», що охоплювала чисельні організації і навчальні заклади) — на будівництві дитячого садка на Куренівці. Та ось на початку грудня я нарешті переступаю поріг кімнати 422 на четвертому поверсі Інституту філософії по вулиці Героїв революції (нині Трьохсвятительська), 4. Клубки сизого табачного диму огортають мене і заважають бачити навколо. «Хоч сокиру вішай», — зі сміхом мовив Віталій Табачковський, тоді заступник головного редактора, який озвався супроводжувати і знайомити мене зі співробітниками. Відразу справа біля дверей за столом сидів і курих Вілен Сергійович Горський — редактор відділу історії філософії, як його представив Віталій Георгійович (він, як і Сергій Борисович Кримський, «посилував» позаштатно редакцію). «А це, — повернувся він наліво, — Степан Кошарний, втім, я бачу ви знайомі — редактор відділу філософії». Степан не курих, але на столі лежала відкрита пачка болгарських цигарок «Опал» і парувала чашку чорного, немов дьоготь, тільки-но завареного чаю. «Це, — вказав Віталій Георгійович на місце поруч, — стіл Сергія Борисовича Кримського, який курує методологію і логіку наукового пізнання. Він саме, мабуть, вийшов покурити», — пожартував зам. головного. «Ну, а це — наша чарівна Лариса Георгіївна Малишевська, твій головний літературний цензор, ні, ні, — миттєво схопився він — вона не любить цього слова, але не слухатись її аж ніяк не можна, тож слухайся». Я легко потиснув трохи ліниво простягнуту ліву руку літературного редактора, бо в правій вона тримала цигарку, а за примруженими очима, здавалось, танцювали веселі бісики. «Ну, а це — твоє місце, — і Віталій Табачковський вказав на стіл напроти стола Лариси Георгіївни, — власне, — поправився він, — стіл Ірини Бекешкіної, яка вступила, як ти знаєш, до аспірантури (потім я довідався — відділу соціальної психології Інституту, яким керувала Лідія Василівна Сохань і в якому вже тоді працювали Микола Шульга, Євген Головаха, Володимир Паніотто та ін.).

На столі, до якого мене підвів Віталій Георгійович, височів стос папок (Ірина Бекешкіна, а вона, багато хто знає, наприкінці свого, на жаль, недовгого життя, стала очільницею Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» (2010—2020), ще не встигла передати мені справи). Зам. головного

взяв верхню, розкрив і прочитав назву статті, яка містилась в ній першою: «До питання про комунізм як вищу фазу соціалізму». «Ось, мовив він, ти й вступаєш у царину теорії (він зробив наголос на цьому слові) наукового комунізму. У цієї проблеми — дві сторони. Перейдемо відразу до другої», — і я відчув іронію в цих словах. «Нас цікавить передовсім форма», — і Віталій Георгійович лукаво подивився на мене. Я підхопив, мовляв, форма, за Гегелем, завжди змістовна, а зміст оформлений. Всі дружно розсміялися, очевидно прийнявши мою шкільну філософію за жарт.

У правоті слів В. Табачковського я впевнився дуже швидко, майже наступного дня. Як почав розуміти й те, про яку саме «форму» в редакторській роботі мовив Табачковський. Я також починав потроху розуміти й значення та силу мови як способу вираження думки, її змісту. І тут мені не просто великий приклад показали, а й весь свій досвід намагались передати як Віталій Георгійович, так і літературні редактори, особливо Лариса Малишевська (втім, активну участь в цьому взяли тодішня відповідальна секретарка редакції Яніна Борисівна Попова та інша літредакторка — Тамара Громова). Всі вони блискуче володіли українською мовою (і, як потім виявилось, ревно зберігали її в своєму серці в умовах «маланчуковщини» та повзучої русифікації). Тепер, з даліни часу, як, насамперед і безумовно, тоді, їм, як і всім співробітникам редакції (власне, «робочим», бо тут виконувалась багатьом невідома титанічна робота з переплавки «руди» мовлення на «леговану сталь» Слова), я глибоко вдячний за моє становлення як наукового редактора і особистості.

Як саме це відбувалося? Наведу лише один випадок, а він запам'ятався на все життя, бо присутньо це був мій перший досвід «наукового редагування» «чужих» і чужих мені текстів. До цього я мав справу тільки зі своїми, до яких був вкрай вимогливим (тому й «творив» мало), намагаючись відділити «риторику» від «теорії». І ось переді мною текст, який нагадав передовицю газети «Правда». Звичайно, я не зміг змиритися з «водою», ба більше — з риторикою, вирощеною на пропагандистській ниві «наукового» комунізму. Як результат, від дванадцяти сторінок тексту залишилось лише три з гаком. В цей момент з клубів сизого диму намалювалася імпозантна постать Юрія Прилюка, який тоді був позаштатним співробітником, а згодом доріс до, мабуть, найоригінальнішого і, до того ж, вкрай підприємливого головного редактора «Філософської думки». «Д-д-да... — мовив він пихкаючи сигарою, — т-т-ак їм й-й т-т-реба». Цю іронію, приховану під заїкуватістю, я зрозумів трохи пізніше, а тоді лише почав виправдовуватись, говорячи щось про пропагандистську риторику. До того ж, стаття, як пам'ятаю вів я далі, написана російською мовою, тому в перекладі її можна «посилити», використовуючи можливості української мови.

Не передати словами й той, майже, гомеричний, сміх, який оволодів заступником головного редактора Віталієм Табачковським. Але посміявшись, він сумно зітхнув (і було від чого, адже це була стаття відповідального працівника ЦК партії) й сказав: «Так у нас не прийнято, треба дещо дописа-

ти». На мій німий супротив, що, ймовірно, карбувався у впертому погляді, він тільки мовив: «Ну, що ж, йдемо до головного». А головним редактором тоді був Володимир Ілліч Куценко, зав. відділом історичного матеріалізму, який прийшов в Інститут філософії саме з «цековської роботи», як тоді говорили. Той, поверх своїх виблискуючих скельцями золотавих окулярів, лагідно подивився на мене, і по суті повторив, що казав перед цим його заступник, мовляв, треба працювати з автором, коректно висловити свої зауваження, подумати спільно над формулюваннями. Безумовно, всього цього вимагала робота редактора, і тому моє високе начальство в плані спілкування з автором мало майже стовідсоткову рацію. Та біда була в тому, що стаття була запланована в поточний номер, а до його редакційного впорядкування, залишалось менше тижня. Телефон автора мовчав не лише вдень, але й ввечері, і тоді мені сказали, щоб я їхав до нього додому.

Не буду далі вдаватись до зайвих подробиць, скажу тільки те, що російськомовний текст «високо відповідального» автора, повернувся до мене майже без змін. Приклад же того, як з деякого пропагандистського «нічого» можна зробити щось подібне до наукоподібного тексту, мені тоді надали Віталій Георгійович і Лариса Георгіївна. Перший підвів під ідеологічно заявлені формули запитання у вигляді постановки проблем, а Лариса Георгіївна своїм перекладом зробила текст пластичним і позбавленим пропагандистського флеру. Так форма у вигляді певної організації дискурсу і літературного стилю, занурюючись у «темну матерію» ідеологем, присутньо, як тепер я розумію, виявила беззмістовність змісту, виставила на показ його порожнечу, власне зробила з нього посміховисько. Кажучи сучасною мовою, зміст перетворився на «порожнечу симулякра» — мапи без території — яка, напевне, мала на меті заспокоїти зір можновладців, органи і цензуру, бо ж відповідала «правилам гри», принаймні, прийнятим в середовищі ідеологічних працівників, які вкрай опікувалися безпекою пристосовування до «лінії партії» і поточного моменту. На дворі дощив грудень 1977 року — рік прийняття Основного Закону «развитого социализма».

RES FACTUM. Такі статті виконували роль, за влучним визначенням Мирослава Поповича, «паровозика» (рос.), який тягнув за собою увесь «потяг» достеменних розвідок, втілених в певних наукових текстах. І хоча М. Попович мав на увазі свого роду «преамбулу» до статей і книг, яка полягала в обов'язково-примусовому посиланні на матеріали з'їздів, пленумів, нарад ЦК КПРС або цитуванні виступів Генерального секретаря чи членів Політбюро ЦК, це рівною мірою стосувалося передмов всіх часописів, навіть природничого і технічного профілю. Завдяки ж вміщенню таких статей під рубриками «Характерні риси соціалістичного способу життя» та «Проблеми розвитку соціалізму» «Філософська думка» не лише зберігала себе як публічний орган, але й розширювала змістовне поле дослідження власне філософських проблем під гаслом «творчого марксизму», який далі більше набував, за пізнішим висловом В. Табачковського, рис «неомарксизму». В цьому

«життєвому просторі» формувалося й проблемне поле напряму, який отримав згодом назву «Київська школа філософії» або ж «Київська світоглядно-антропологічна школа». Доречність такого означення не викликає сумніву, якщо під школою розуміти певну когнітивну й ціннісно-нормативну базу комунікації науковців, своєрідний «етос» досліджень і спілкування, а не лише інституційно закріплені програми дослідження, хоча вони завжди існували у вигляді певних науково-дослідницьких тем, передовсім тих, які виконувались у відділах Інституту філософії. Зокрема, у такий спосіб у публічному просторі з'являлися достатньо високого рівня дослідження проблем світогляду і практики, категорій як форм мислення, діяльності і пізнання, логіки і методології наукового пізнання (відділи діалектичного та історичного матеріалізму, логіки і філософських проблем природознавства Інституту, Кафедра філософії АН УРСР, Кафедри філософії інститутів та університетів Львова, Одеси, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Сімферополя, інших міст України). Обов'язковою рубрикою в часописі стала «Критика буржуазної філософії», в якій завдяки «паровозикам» вдавалось вміщувати матеріали й коментарі з екзистенційних розвідок таких значних фігур західної філософії, як М. Гайдегер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю, з проблем діалектики і раціональності «неомарксистів» (М. Горкгаймер і Т. Адорно), з феноменології і герменевтики (Е. Гусерль, Г.-Г. Гадамер та ін.) і, звісно, з історії філософії, в яку далі повніше «вписували» Історію філософії України, де особливого значення набуло осмислення спадщини та опис курсів Києво-Могилянської академії. Відтак у публічному просторі відбулось своєрідне закладання, щоправда, ще повитого ідеологічним павутинням, фундаменту для вільного, сказати б, в муках народжуваного, філософського дискурсу вже у незалежній Україні.

Володимир ПАНЮТТО — доктор філософських наук, український соціолог, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, професор кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Філософська думка — матір наша

Колись у Радянському Союзі у науково-партійних верхах було вирішено, що соціологія розвиватиметься у рамках філософії, а не економіки. Я не знаю, добре це чи погано для соціології, але з того часу впродовж десятиліть філософія не тільки не була чужою для соціологів, а й стала однією з назв соціології. Я, наприклад, і кандидат і доктор філософських наук (за спеціальністю соціологія), хоч захищався щодо методів соціології. І «Філософська думка» була нашим рідним журналом. Починаючи з 1970 року в ній друкувалося дедалі більше статей із соціології, у 1989-му вона навіть змінила назву на «Філософську та соціологічну думку». І лише в 1997-му соціологічний напрямок відокремився у самостійний журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», а «Філософська думка» повернула собі первісну назву. Отже, фактично наш журнал «СоціологіяТММ», до редколегії якого я належу багато років, визрів і народився в межах журналу «Філософська думка».

Читачам журналу «СоціологіяТММ» не треба говорити про те, яку роль відіграють наукові журнали для розвитку науки, але більшість читачів не уявляють, яку роль грав журнал, що публікує соціологічні статті у 70-х та на початку 80-х. Нагадаю, що всесвітнє павутиння виникло лише у 1993-му (до речі, її винахідник не нажив мільярдів і взагалі його мало хто знає, людство невдячне). А до України інтернет дійшов ще пізніше: за даними КМІС, 2003 року лише 10% дорослого населення користувалося інтернетом. Англomовні журнали та книги були практично відсутні навіть у бібліотеках (щось було в Москві й ми їздили туди зі спеціальним дозволом на доступ до цієї літератури). Якогось року, не пам'ятаю точно, сталося диво, Академія наук почала виділяти Інституту філософії щороку валюту на закупівлю іноземних книг. Грошей вистачало на одну книгу, тому одного року купували філософську книгу, а наступного — соціологічну, тому соціологи отримували одну книгу на два роки. Щоправда, була доступна польська література, деякі соціологи навіть вивчили польську, щоб її читати, але це не змінювало ситуацію радикально. Тому кожен статтю в журналі читали майже всі соціологи. Значущість виходу статті була значно вищою, ніж зараз. Коли в СРСР у телевізорі був один або два канали, вихід таких серіалів, як «Рабиня Ізаура» чи «Санта Барбара», ставали культурним явищем, всі знали їхніх героїв, обговорювали, вигадували анекдоти, — я зустрічаю посилення на ці фільми навіть зараз, хоча американці (принаймні мої колеги по університету Джонса Гопкінса, де я працював) взагалі не знали про свій знаменитий у нас серіал «Санта Барбара». Так само «Філософська думка» була єдиним в Україні журналом, що публікує соціологічні статті, тому її роль у розвитку соціології на той час була особливо високою.

У редакції працювали люди веселі, дотепні, інтелектуальні, які мали розбиратися як у філософії, так і в соціології, — було приємно зустрічатися з ними. Крім наукових статей мені іноді замовляли інтерв'ю з ученими, котрі приїжджали до Києва. Мені запам'яталося інтерв'ю з президентом Римського клубу Олександром Кінгом, я був дуже натхненний цим завданням. Річ у тім, що книга президента Римського клубу А. Печчеї «Людські якості» була дуже важливою для нашої неформальної групи (В. Хмелько, Р. Ленчовський, Л. Фінкель та я), яка працювала над комп'ютерною моделлю, вихідними характеристиками якої були якраз людські якості — доброта, чутливість, чуйність. На жаль, Печчеї на той час вже помер і другим президентом Римського клубу став Олександр Кінг — інтерв'ю вийшло нудним, тривіальним, щось у мене не з ним не склалося.

Більш вдалим було інтерв'ю з Володимиром Ядовим, одним із «батьків» соціології у Радянському Союзі. Я згадував про це інтерв'ю у статті про Ядова, просто процитую цю частину статті. Цей випадок демонструє винахідливість та дотепність головного редактора, чудової людини Юрія Прилюка.

Одну з найвдаліших фотографій Ядова я зробив у Києві, у 1989 році, Ядов казав, що це його улюблена фотографія. Не пам'ятаю мету візиту Володимира Олександровича, але журнал «Філософська та соціологічна думка» попросив

мене взяти у нього інтерв'ю. Коли інтерв'ю готували до друку, Юрій Прилюк — головний редактор журналу, попросив мене дістати ще й фото Ядова. Під час інтерв'ю я про це не подумав, Ядов на той час уже поїхав, і все, що я мав — це фотографія у кепці. Але решта фото в журналі «нормальні», без головного убору, а тут Ядов і в кепці. Юра Прилюк, однак, помістив-таки фотографію в журналі і придумав, як виправдати цю кепку. В інтерв'ю, поряд з іншим, В. Ядов говорить про те, що якість соціологічних досліджень залежить від вимогливості замовника: «Але якщо замовник не вимагає... то й не треба, то й добре, дешевше буде, простіше... Я ось був у перукарні, найменувань стрижок не знаю і прошу: “зробіть якось”. Ось перукар мені якось і зробив, помилуйтеся». І тут Юра Прилюк вставив репліку: «Ну гаразд, ми Вас у кепці сфотографуємо».

Світлана Івашенко, яка працює редактором журналу «Філософська думка» вже понад 30 років, редагувала всі мої останні книги. Хоч би в якому видавництві я видавав книгу і хоч би як вони ображалися за недовіру — я вмовляю Світлану відредагувати її.

Микола ЧУРИЛОВ — професор соціологічних наук,
президент фірми «Соціс-Геллап»

Повага до автора — ключова цінність в редакційній політиці

У моєму досвіді співпраці з Юрієм Прилюком — чимало такого, що можна згадати з добрим почуттям, повагою, вдячністю. Але одна наша з ним розмова відіграла у моїй «авторській біографії» дуже важливу роль. Це було на початку 80-х, в останні роки «застою». У той час доля автора багато в чому визначалася тим, як він зможе побудувати стратегію стосунків із редакторами. На останніх тоді покладалася основна відповідальність за публікації. І редактори, як правило, дуже прискіпливо вчитувалися в тексти. Іноді це йшло на користь, але бувало, що авторський стиль не вкладався в редакторський стандарт, і тоді починалася стрижка «під один гребінець». Ось із таким редакторським ставленням і довелося зіткнутися мені, тоді ще молодому авторові у журналі «Філософська думка». Усі мої спроби відстояти свою авторську індивідуальність закінчилися безрезультатно. Я вже було вирішив раз і назавжди припинити співпрацю з журналом, хоча це було непростим рішенням з огляду на те, що інших професійних журналів, які друкують соціологічні розвідки, в Україні на той час не було. Але насамкінець надумав поговорити з заступником головного редактора, яким на той час був Юрій Прилюк. Він уважно вислухав усі мої аргументи на користь того, що стаття може бути опублікована в тому вигляді, який вона мала до принципової редакторської правки, поговорив з редактором і взяв на себе відповідальність за публікацію статті у первісному стані — лише з тими правками, які не спотворюють задум та стиль автора. І якщо до розмови з Прилюком одна думка про співпрацю з журналом викликала в мені бурю негативних емоцій, то після нашої розмови моє ставлення до журналу змінилося на протилежне.

До останніх днів життя Юрія Прилюка редакція «Філософської думки» (а потім і «Філософської та соціологічної думки») залишалася тим місцем, куди я завжди приходив з упевненістю в зацікавленому, професійному та дбайливому ставленні до моєї роботи.

Євген ГОЛОВАХА — доктор філософських наук,
член-кореспондент НАН України, директор Інституту соціології НАН України

Незамінних людей не буває?

Переконаний, що незамінні люди є. Можливо, всі ми в чомусь незамінні. Однак у найзагальнішій постановці це питання залишається не до кінця проясненим. А ось у тій його частині, яка стосується Юри Прилюка, у мене особисто сумнівів немає: він був і залишається незамінним там, де ми потребуємо непересічного редактора та видавця, зацікавленого читача, для якого талановитий текст — це подарунок долі, а графоманська нісенітниця — глибока душевна рана.

В останні роки життя Юра встиг зробити чимало: створив два наукові журнали, газету, видавництво. Про це багато можна було б сказати, але коли людини вже немає поруч, важливіше інше — те, що вона залишила в нас, у нашій пам'яті, у нашому бажанні зберегти зроблене нею, продовжити початке, згадати добре...

Я розповім лише про один епізод із нашої багаторічної співпраці. Два автори — я та Н. Паніна — задумали написати книгу про соціальну патологію та особливості її прояву в суспільстві, що переживає період «посттоталітарної ломки». Із цим задумом ми й прийшли до Юрія Прилюка — засновника та директора видавництва «Абрис». Задум книги він схвалив без вагань, а ось назву, яка народилася у тривалих творчих муках, відкинув рішуче та безапеляційно: «Страшно науково, але нудно!». Перша реакція на таку безкомпромісну оцінку вистражданої назви була глибоко емоційною. До того ж емоції стосовно суворого критика були явно не зі спектру позитивних. І все ж таки повага до особистості видавця та довіра до його редакторського смаку взяли гору над авторськими амбіціями. В результаті з'явилася нова назва, яку було беззастережно прийнято Юрою і з якою книга набула досить широкого соціального резонансу і здобула вдячну аудиторію. Причому інтерес до нашої розвідки пробуджувала насамперед та сама назва, до якої нас привів талановитий та прозорливий редактор. Він сам був дуже чутливою людиною і розумів, що може зачепити наше авторське самолюбство і викликати не найліпші почуття. Але він знав і те, що книги живуть іноді набагато довше, ніж люди, а за їхнє (книжок) народження і смерть відповідає він — професійний редактор та видавець. Цим почуттям, почуттям особистої професійної відповідальності, Юрій Прилюк не поступався ніколи.

Зараз мені важко уявити, що наша книга могла б мати іншу назву. Дякую, Юро, і за це, і за багато іншого, в чому залишилася частка твоєї душі, твого таланту.